

ЗА ИНТЕРЕСА КЪМ РУСКАТА ПОЕЗИЯ У НАС ПРЕЗ 40-ТЕ—50-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

ИВАН РАДЕВ

Интересът към руската класическа поезия у нас и резултатите от въздействието ѝ върху възрожденската ни литература все още не са плътно очертани. Учени като Ив. Д. Шишманов и Б. Пенев само шрихираха свързаната с тях проблематика. Те наложиха първите обобщения за същността и характера на връзката между поетическото мислене и търсения на Д. Чинтулов, Н. Геров, П. Р. Славейков, Р. Жинзифов и Л. Каравелов и творчеството на Пушкин, Лермонтов, Т. Шевченко. . . Свой дял в тази насока имат и изследвачите от по-ново време: С. Русакиев, В. Велчев, Г. Германов, Л. Минкова и др. Но се срещат и твърде противоречиви постановки и изходни положения за механизма, хронологията и естетическия смисъл на това въздействие, особено за условията на XIX в. Преди да премина към конкретните факти — обект на настоящата статия, ще посоча само едно от схващанията, което невярно отразява процеса и заляга в основата на едностранчивото му и схематично тълкуване.

Още през 1899 г. в студията си „Наченки от руско влияние в българската книжнина“ Ив. Д. Шишманов привлича една публикувана в „Цариградски вестник“ (бр. 13, 27 март 1848 г.) статийка за руската литература, даваща доста остарели или неточни представи и оценки за нейния развой. И изследвачът възкликва: „Ето какви са познанията на нашите „най-учени мъже“ около половината на века за руската литература.“¹ Тоя прибръзан, но естествен за тогавашното състояние на литературната ни наука извод той допълва със заключение, което в същия дух седи за менталитета и литературните интереси на възрожденците ни: „И което е особено характерно, то е, че нашите списатели имат почти всички някакви дотопотни понятия за руската литература.“²

По стъпките на Ив. Д. Шишманов пак върху материал от същата статийка, като я подлага на сериозен теоретико-естетически анализ, тръгва и известният българист Г. Д. Гачев, за да приеме му, придавайки им концептуален смисъл и обобщение. Тия усилия на съветския изследвач залягат в статията му „Как и почему так воспринималась русская литература в Болгарии в середине XIX века“.³ В същност гледната точка и постановките, от които тук Гачев тръгва в анализа си, са формулирани по-преди. Срещаме ги в монографията му „Ускоренное развитие литературы“ (М., 1964). Ето изходния му тезис: „Заинтересувах се как се е възприемала руската литература в България и се натъкнах на факт,

¹ Ив. Д. Шишманов. Избрани съчинения. Т. I. С., 1965, с. 401.

² Ив. Д. Шишманов. Цит. съч. Т. I, с. 399.

³ Вопросы литературы, 1978, кн. 6, с. 195—217. Като самостоятелно обособена глава статията е включена в преведената на български език книга на Г. Д. Гачев „Ускоренното развитие на културата“ (С., 1979, с. 475—502).

който ме озадачи: през 40-те—50-те и 60-те години от XIX в. дори и най-просветените българи и българските писатели не възприемат нито Пушкин, нито Лермонтов, нито Гогол, но се възхищават от Ломоносов, Державин и Карамзин.⁴

Любопитно е, че въпреки немалкото време, изминало от формулирането на тази постановка, тя не е предизвикала реакции и несъгласие от страна на нашите изследвачи. Защото по-нататък въз основа точно на тия заключения Г. Д. Гачев се опитва да наложи според мен твърде субективна картина на истинското състояние на духовете по българските земи и на интелектуалния ръст на възрожденската ни интелигенция. Ученият е убеден, че „50-те години на XIX в. в българската литература, ако ги измерим с мащаба на руския обществен и литературен процес, се равняват не на средата на XIX в., а на втората половина на XVIII в.“⁵ Подобна картина, макар и непреднамерено, е прекалено „изкривена“ и неточна. Тя не държи сметка за обхватността на явленията — така например вън от ползрението ѝ остава делото на такива видни личности като д-р П. Берон, Н. Пиколо, Ив. Селимински от 40-те—50-те години. Тя не държи сметка за диалектиката на самия естетически развой — при едно такова разбиране на нещата, как ще обясним явлениято Христо Ботев през 60-те—70-те години или социално-критическата проза на Л. Каравелов от същото време. . .

Във връзка с така утвърждаваните постановки в изследванията на Г. Д. Гачев възникват няколко въпроса, на които е трябвало да се спре и самият той и едва тогава да премине към заключенията. Първият е: кои са „най-просветените българи и българските писатели“ според него, или „най-учените мъже“ според израза на Ив. Д. Шишманов през засяганите „40-те—50-те и 60-те години на XIX в.“? Вторият е: защо е нужно да издигаме в еталон и като единствен показател за цялостното състояние на духовния живот у нас скромната статийка на анонимен автор в „Цариградски вестник“?⁶ Третият е: защо трябва да пренасяме познанията и грешките на тоя анонимен автор като мерило за духовните хоризонти и за интелектуалното състояние на цялата наша интелигенция?

Ето пределно обобщените отговори, които отчасти дискредитират становището на Г. Д. Гачев, а истинските аргументи се крият в самата недостатъчно привлечана с всичките си прояви и значения практика на литературния живот у нас и сред нашата емиграция в чужбина през тия десетилетия. „Най-просветените българи и българските писатели“ тогава са автори като В. Априлов, Н. Геров, Д. Чинтулов, Г. С. Раковски, П. Р. Славейков, В. Друмев, Л. Каравелов, Р. Жинзифов. Нали те и редицата още руски възпитаници, като Б. Петков, З. Княжески, К. Миладинов, Н. Катранов, Н. Бончев и др., дават представа за естетическите хоризонти на възрожденската ни интелигенция от 40-те до 60-те години на XIX в. Като имаме пред вид факта, че Хр. Ботев дебютира с „Майце си“ в 1867 г., трябва да прибавим и него. . .

Можем ли да обвиним някого от посочените поети, публицисти или белетристи, че не познава творчеството на Пушкин, Лермонтов, Гогол или Белински и че съгласува своите схващания за литература със схващанията на Ломоносов и Тредяковски? В никакъв случай. И дори не е нужно да търся аргументи в творческото дело и в изказванията на всеки от тях, защото ред широко известни техни прояви са предостатъчно свидетелство за съвременната им чувствителност и разбирания за литература. Иначе и много по-късно, дори през 70-те—80-те години, можем да намерим книжовници или техни статии, които да отразяват остарели,

⁴ Г. Д. Гачев, Ускореното развитие на културата. . . , с. 28.

⁵ Пак там, с. 30.

⁶ Аргументите на Г. Д. Гачев, че автор на статията „Руска книжнина“ в „Цариградски вестник“ е Ив. Богоров, са недостатъчни и неубедителни. Твърде вероятно е тя да е част от по-голямо цяло и да е преводна. Колкото до туризма и неологизмите — през 40-те години Богоров все още не е достигнал до свързаните с тях възгледи и книжовна практика.

отминати етапи на естетическо мислене. Но е нелогично върху тях да градим заключенията си.

Започвам своите разсъждения от тоя наистина важен конкретно-творчески, а и с известно теоретико-методологическо значение въпрос, за да подчертая категоричния факт, че през 40-те—50-те и 60-те години у нас се е оформило и е дало плодотворните си резултати едно активно отношение към ценностите — идейни и естетически — на руската класическа литература. За да го подкрепя, мога да използвам отдавна установените настоятелни опити на П. Р. Славейков през 40-те—50-те години да опознае творчеството на Пушкин, Лермонтов, Гогол, Шевченко. . . И това е добре разкрито още в студията на Б. Пенев „Славейковата превода и подражателна поезия“ (Пер. сл., 1906), в проучванията на С. Русакиев и С. Баева.⁷ Убедителна илюстрация на плодотворна школовка сред руската класическа поезия са няколко десетки поетически фрагменти и поемата „Стоян и Рада“ (1845) на Найден Геров, стихотворенията на Добри Чинтулов от същото време. Ще напомня и повестта „Ученик и благодетели“ (1863—1864) на Васил Друмев, дала път на безспорното и благотворно, социално-критическо по дух въздействие на Гоголевата проза. Д. Левков с право отбелязва: „Гогол допада на Друмев с будното си социално чувство, с критико-реалистичния си подход. . .“⁸ Да не забравяме, че през 60-те години Любен Каравелов създава белетристика, сред която се открояват повестите му „Българи от старо време“ и „Крива ли е съдбата?“, където творчески е осмислен и усвоен естетическият опит на руската реалистична литература — на Гогол, М. Вовчок, Чернишевски, Херцен и др.

Интересът към образите на идейно-естетическо мислене в руската класическа литература у нас и сред нашата емиграция в чужбина през 50-те—60-те години е широк и многообразен. Знае се, че периодични издания като „Современник“, „Отечественые записки“, „Колокол“, „Полярная звезда“ са популярни и се четат. За документираният прояви на рънен, но зрял и неслучаен интерес към делото и естетиката на Белински, Херцен и Чернишевски през 60-те години говори в изследванията си и Г. Димов.⁹ Не по-малко категорични и показателни са и свидетелствата на преводаческия интерес и прояви във връзка с руската класическа литература. Стихотворенията и белетристичните откъси намират място в популярни периодични издания като „Цариградски вестник“, „Гайда“, сп. „Читалище“, „България“. . . Точно в границите на тия десетилетия П. Р. Славейков превежда откъса „Двамата приятели“ от „Мъртви души“ на Гогол, „Ангел“ и „Проповедник“ на Лермонтов, „Канарче“ и „Епиграма“ на Пушкин, „Напред“ на Плещеев, „Поет“ на Языков, „Горкият“ на Колцов, „Гърдите тежко ме болят“, „Живите да работят“, „Ответ“, „На село“, „По въпросът“ на Никитин и др. Учителят-книжовник Йоаким Груев превежда „Море“ на Д. В. Давидов, „Не ми оста що да желая“ на Пушкин, „Всемогъщество“ и „Звезди“ на Хомяков. Преводи на Шевченко през 1863 г. ни поднася Р. Жинзифов, на Юл. Жадовская — стихотворенията „Есен“ и „Пълна чаша“ — отново Петко Славейков. . . На страниците на „Цариградски вестник“ през 1853 г. (бр. 127—129) Хр. К. Даскалов публикува интересната белетристична творба „Песен“, също преведена от руски.

Можем ли пред лицето на тази картина, която в никакъв случай не изчерпва читателските, художественотворчески и преводачески интереси на възрожденската ни интелигенция към руската класическа литература през 40-те—50-те—60-те години на XIX в., да твърдим, че схващанията ѝ за литература се родеят

⁷ С. Русакиев, П. Р. Славейков и руската литература. С., 1956; С. Баева, Петко Славейков — живот и творчество. С., 1968.

⁸ Д. Левков, Васил Друмев — живот и дело. С., 1976, с. 62 и сл.

⁹ Г. Димов, Из историята на българската литературна критика. С., 1968, с. 13—14.

с утвърждаването от Ломоносов и Тредяковски? Отговорът се налага естествено — една такава погледна точка не отчита интелектуалния ръст и нивото на идейно-естетическо мислене у видните представители на нашия литературен живот: П. Р. Славейков, Л. Каравелов, В. Друмев, Р. Жинзифов. . . Нещо повече — противопоставят ѝ се и факти от всекидневието на книжовния ни и духовен живот, резултат от любопитството и проявите на съвсем скромни или неизвестни възрожденци.

Ето и повода — с ограничени, но не с по-малко показателни възможности да илюстрира пълноценния интерес у нас към съвременните форми и състояние на руската класическа поезия, където достойното си място заема творчеството на А. С. Пушкин. Става дума за поредица ръкописни материали от Окръжния държавен архив — Велико Търново, които съдържат преписани или преведени строфите на пълноценна руска поезия от XIX в.¹⁰ Те са останали непубликувани, не са се включили своевременно в литературния ни живот, за да окажат своето въздействие и да заемат своето място през 40-те—50-те години. Но и така са от значение за уточняване на духовните и литературни интереси на „редовата“ ни възрожденска интелигенция от средата на века.

Едната папка (арх. ед. 142) включва няколко стихотворни творби на руски и френски език, преписани в периода от 1846 г. до 21 март 1851 г. Сред тях на листове от тетрадка, красиво, с калиграфическа изаячност, срещаме застъпени стихотворенията „Към морето“ и „Я вас любил: любовь еще быть может. . .“ от Пушкин. Тук са още „Солдатская песня“ от Ф. Н. Глинка, „Експромпт“, „Последняя просьба“, „Вечер на Днепре“, „Вдохновение“, „Прощай“, „Одеса“. . . За да не обременявам изложението, ще привлека само началните строфи на някои от тях:

Прелестный друг! как я любил тебя.
Не приходи на холм могилной мой,
Не нарушай слезами и тоской
Ты моего покоя над землей. . .

(„Последняя просьба“)

Есть блаженное мгновение
Полуночную порой
Небо светлого видения
Собеседует со мной. . .

(„Вдохновение“)

Прощай . . . О да, прощай! Мне грустно
Моих страданий передат.
Я не могу тебе изустно
Это все — что я могу сказать.

(„Прощай“)

При по-настойтелни издирвания и съпоставки може да се установи авторството на всичките тия преписани стихотворения. Но е безспорно, че по идейно-естетическите си качества и те принадлежат към пушкинско-лермонтовския етап на руската класическа поезия.

Друг съществен момент сред групата ръкописни материали е свигъкът от три стихотворни творби: „Ритмы“, „Луна“, „Дева рая, предо мной. . .“ — също така красиво изписани и добре оформени (арх. ед. 147). Но тук срещаме и уточняването, което насочва към българина, свързан с тия прояви. На първата страница на свигъка има посвещение: „Господину Николаго Селвели в знак дружбы. У. Кумбари“. Под всяка от творбите стои същото име — У. Кумбари и датите: 30 декември 1851, 3 януари 1852, 1852 г.

¹⁰ ОДА — Велико Търново, ф. 65, арх. ед. 142, арх. ед. 143 и арх. ед. 147.

Твърде оскъдни са тия данни. Но от тях можем да тръгнем, за да разкрим интереса към руската поезия на един от българите, руски възпитаници в Одеса през 40-те—50-те години — Николай Селвели, син на богатия търновски търговец и общественик Евстати Селвели. В това ще се убедим по-нататък. Колкото до авторството на тия три стихотворения, напразни се оказаха опитите и усилията ми да ги открия сред творчеството на Пушкин или Лермонтов, в антологичните подборки на Рилеев, Ф. Н. Глинка, Делвиг, Баратински. . . Не попаднах на следи за наличието и на поет със странното име У. Кумбари. А е очевидно, че „Ритмы“, „Луна“ и „Дева рая. . .“ споделят особеностите на художествени обобщения, характерни за руската поезия от 20-те—30-те години на XIX в. И тук ще цитирам началните строфи:

О ритмы, ритмы, где девалис
Вы спутницы души моей?
Бывало мы не разлучалис
Во дни тревоги и страстей.

(„Ритмы“)

Была уж полночь, ветер нежно
Листочки чуть-чуть колыхаль
И месяц с облаков прилежно
Глядя, моей любовь внимал. . .

(„Луна“)

О, дева рая, предо мной
Явилась ты как искренность прекрасна,
Я на тебя остановил взор мой,
Душа моя была тогда так ясна. . .

(„О дева рая. . .“)

По-голям интерес предизвиква третият свитък от ръкописни стихотворни творби (арх. ед. 143). Той представлява малка тетрадка, в която са включени преведени стихотворения. Под всяко от тях стои точната дата, която е по-вероятно дата на превода, а не на механичното преписване на строфите: „1853 — Търново, 24 януари“, „Търново, 27 април 1853“, „Търново 1854 юли 20“ и т. н. Тук се запознаваме със стихотворенията „Последният стих“, „Епитафия“, „Романс“, „Веднъж ходих. . .“. Сред тях е преводът и на известното Пушкиново стихотворение „Черният шал“. Ще го цитирам цялото, за да се осъзнаят качествата на българския му вариант и усетът за преводаческа интерпретация на възрожденеца, който го е превел:

ЧЕРНИЯТ ШАЛ

Безумно аз гледам на черний тоз шал
и душа ми хладна терзае печал.
Кога лековерен и млад кога бях
аз млада гъркиня обичах и се венчах.
Прелестна девойка се. . . мен,
но доживях скоро до черний аз ден.
Веднъж у дома бях аз гости завел,
презренний еврей на вратата дошел
и шепне: „Дружина се с теб весели,
а твойта гъркиня на теб измени.“
Злато аз му дадох и го прокълнах
и завчас най-верний ми ратай позвах.

Излягохме, фърка кон, легна под мен,
но сърце ми тежко кат камък студен.
Едва аз видях гъркинина праг,
тоз час причерня ми и аз прибелях.
И в стая далечна аз влязох една,
в сърце разиграно кръв черна падна.
Аз видях измяна: невярна мома
лобзай я германец в червена страна(?)
зави ми се свят и мой... прогърмя,
целувка да отмахне злобний не можа.
Аз помня молбите... кръв,
загина германец, загина любов.
От главата ѝ мъртва зех черния шал
и с него обърсах кървавата сталь.
Мой ратай кат... вечерна мъгла
в дългите Дунайски две хвърли тела.
От тогаз не гледам прелестни очи,
от тогаз не зная весели нощи.
Безумно аз гледам на черний тоз шал
и душа ми хладна терзае печал.

Търново, 24 март 1853.¹¹

Тук, под тия преводи, не е отбелязано името на Николай Селвели. Но е безспорно, че той е преписвачът, а вероятно и преводачът им. Почеркът в тетрадката е буквално същият като почерка на преписаните, но непреведени творби в първия свитък (арх. ед. 142). Окръжният държавен архив — В. Търново ни предлага още едно доказателство. Запазено е писмо от Николай Селвели от Одеса до баща му в Константинопол, където срещаме същия почерк, същата хартия, която е използвана в свитъка с преведените поетически фрагменти. По тоя начин триге групи творби се свързват с неговото име, с неговите интереси към руската класическа поезия до средата на века. Ето и писмото:

„Господину г. Евстатию Селвели в Константинопол.

Одесса 1852-го года, марта 9-го.

Любезнейший ми Отец!

Наконец после толкова време аз получих от Вас писмото от 24 февруария. Не мога да ви изкажа силната радост, която чувствавах като прочетох, че всички сте здрави у дома. Аз съм, слава богу, твърде здрав и преди няколко си време земам уроци от Бухгалтерията и... както знаете. Моля ви се като пишете за в Търново да изпроводите и приключеното тук писмо и да кажете на майка какво аз съм здрав и ѝ целувам ръцете. Целувам там и сестрите си, Михалакито и Кос-такито и сичките ни родинини.

Оставам ваш искренний син Николай.“¹²

Трудно е да се прецени естеството на литературните интереси на българина-студент в Одеса Николай Селвели през 40-те—50-те години на XIX в. Не можем категорично да съдим дали той или някой от неговите състуденти е преводачът на привлечените по-горе стихове. Фактът, че под всяко от тях стои обозначението „Търново“ с точната си дата, подсказва, че самият Николай Селвели вероятно е техният интерпретатор. Едва ли близкият му У. Кумбари би посветил калиграфски оформения цикъл стихотворения на човек, който няма влечения към поезията. И едва ли записаните творби щяха да се запазят...

¹¹ Многогочията заместват думите, които не са разчетени в ръкописа.

¹² ОДА — Велико Търново, ф. 65, арх. ед. 200.

От всичко това се налага предположението, че младият Николай Селвели е от втората генерация руски възпитаници в Одеса, че и той не е бил чужд на духовния подем и на литературните интереси на своите сънародници. Та тук са създавали своите строфи Н. Геров и Добри Чинтулов. . . За съжаление липсват свидетелства за неговия прояви от по-късно време в тази насока. Баштата Евстати х. Селвели (1800—1871) е голям търговец, човек с гражданско чувство и готовност за участие в общественния живот. Бил е председател на Търновската община, която се грижела през последните десетилетия преди Освобождението за църквите и училищата. За сина се знае съвсем малко — работил е като адвокат в Търново.

Не си поставих за задача да изчерпвам въпросите, които произтичат от трите ръкописни свитъка руска класическа поезия, съхранявани в ОДА—Велико Търново: авторизирането на творбите, точността на преводите, естетическата им адекватност и пълноценност, мястото им в преводаческата традиция и равнище на 40-те—50-те години. Спрях се на тях — от една страна, за да повдигна още веднъж въпроса за пълноценния, зрял етап, в който навлиза нашата възрожденска поезия в средата на века, и да го подкрепя с прояви, които свидетелствуват за интереса към образци на руската литература по същото време. Преписаните строфи и направените преводи тръгват и се свързват с личност, която, външно погледнато, не е сред „най-просветените българи и българските писатели“. Но разглежданото скромно на фона на цялостния литературен живот явление отразява душевна нагласа и настоятелно влечение към зрялата руска литература на XIX в. По тоя начин и разглежданата ръкописна сбирка преводни творби разкрива измеренията на едно естетическо съзнание и литературни интереси, които в никакъв случай не търсят упованията си в руската поезия на XVIII в. А да не говорим за творческото светоусещане и естетическите хоризонти на изтъкнатите представители на нашата художествена мисъл през 50-те—60-те години, като Петко Славейков, Добри Чинтулов, Васил Друмев, Любен Каравелов, Райко Жинзифов и др. . .